

انجمن علمی فقه‌پژای تطبیقی ایران

فصلنامه فقه‌پژای تطبیقی

Volume 3, Issue 1, 2023

Evidence of Electronic Proof in Criminal Proceedings in Iran's Legal System

Esmail Haditabar¹, Mohammad Kazem Yaghoubi Gelvardi^{2*}

1. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Mazandaran University, Babolsar, Iran.

2. Ph.D Student, Department of Criminal Law and Criminology, Mazandaran University, Babolsar, Iran. (Corresponding Author)

ARTICLE INFORMATION

Type of Article:

Original Research

Pages: 113-123

Corresponding Author's Info

ORCID: 0000-0003-4956-1047

TELL: +98 9112531709

Email: mkygelvardi@yahoo.com

Article history:

Received: 07 Jan 2023

Revised: 16 Feb 2023

Accepted: 24 Feb 2023

Published online: 21 Mar 2023

Keywords:

*Electronic Proof, Evidence,
Electronic Proceedings.*

ABSTRACT

With the expansion of new information and communication tools, new methods of communication between people were created, all of which can be cited in courts of law and arbitration. People are more inclined towards these methods and tools in their daily relationships due to various reasons including ease. As a result of this issue and the advancement of these tools and information, it is possible to avoid the physical presence of litigants and to use and present evidence in the proceedings. In advanced countries, it has been more than a decade that all the elements of a lawsuit in the courts have been followed electronically from the beginning to the end, and apparently our country has also moved in this direction to some extent. The purpose of this research is to examine the evidence of electronic proof, its value and validity, as well as its legal challenges. The results of the present research show that in Iran's legal system, in many cases, evidence of electronic proof has not been codified. Also, in many cases, there is no ruling regarding this category of reasons. As a result, it is better for the legislator to adopt clear positions in this field and to express the mechanism of using such reasons in the substantive laws as well.

This is an open access article under the CC BY license.

© 2023 The Authors.

How to Cite This Article: Haditabar, E & Yaghoubi Gelvardi, MK (2023). "Evidence of Electronic Proof in Criminal Proceedings in Iran's Legal System". *Journal of Comparative Criminal Jurisprudence*, 3(1): 113-123.

انجمن علمی فقه‌های تطبیقی ایران

فصلنامه فقه‌های تطبیقی

www.jccj.ir

فصلنامه فقه‌های تطبیقی

دوره سوم، شماره اول، بهار ۱۴۰۲

ادله اثبات الکترونیکی در دادرسی‌های کیفری در نظام حقوقی ایران

اسماعیل هادی تبار^۱، محمدکاظم یعقوبی گلوردی^{۲*}

۱. دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۲. دانشجوی دکتری، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. (نویسنده مسؤل)

چکیده

با گسترش ابزارهای جدید اطلاعاتی و ارتباطی، روش‌های جدید ارتباطی میان مردم ایجاد شد که جملگی قابلیت استناد در محاکم داگستری و داوری را دارند. افراد نیز در روابط روزمره بنا به دلایل مختلف از جمله سهولت، گرایش بیشتری به این روش‌ها و ابزارها دارند. متعاقب این موضوع و پیشرفت این ابزار و اطلاعات، امکان اجتناب از حضور فیزیکی اصحاب دعوا و به‌کارگیری و ارائه دلائل در دادرسی‌ها نیز فراهم گردیده است. در کشورهای پیشرفته بیش از یک دهه است که تمامی ارکان یک دعوا در محاکم را از ابتدا تا انتها از طریق الکترونیکی پیگیری می‌کنند و ظاهراً کشور ما نیز تا حدودی در این مسیر حرکت کرده است. هدف از پژوهش حاضر، بررسی ادله اثبات الکترونیکی، ارزش و اعتبار و نیز چالش‌های حقوقی آن می‌باشد. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در نظام حقوقی ایران در بسیاری از موارد، به ادله اثبات الکترونیک نگاه مدون و حقوقی و کاربردی نشده است. همچنین در بسیاری از موارد حکمی درخصوص این دسته از دلائل وجود ندارد. در نتیجه، بهتر است قانون‌گذار در این زمینه مواضع روشن اتخاذ و سازوکار استفاده ارائه اینگونه دلائل را در قوانین ماهوی نیز بیان نماید.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات: ۱۱۳-۱۲۳

اطلاعات نویسنده مسؤل

کد ارکید: ۱۰۴۷-۴۹۵۶-۰۰۰۳-۰۰۰۰۰۰۰۰

تلفن: +۹۸۹۱۱۲۵۳۱۷۰۹

ایمیل: mkygelvardi@yahoo.com

سابقه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۷

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۱/۰۱

واژگان کلیدی:

دلیل الکترونیک، ادله اثبات دعوا، دادرسی الکترونیکی.

خوانندگان این مجله، اجازه توزیع، ترکیب مجدد، تغییر جزئی و کار روی حاضر به صورت غیرتجاری را دارند.

© تمامی حقوق انتشار این مقاله، متعلق به نویسنده می‌باشد.

مقدمه

اهمیت موضوع اثبات در عالم حقوق یکی از موضوعات بدیهی محسوب می‌شود. نظام ادله اثبات دعوی و شیوه علمی حاکم بر آن اگر مهم‌تر و حساس‌تر از قوانین ماهوی نباشد، همپایه آن است و دو مرحله ثبوت و اثبات در مرحله رسیدگی و دادگری مکمل یکدیگر محسوب می‌شوند. در اغلب کتاب‌های آیین دادرسی اعم از مدنی و کیفری و همچنین قوانین ماهوی، بابتی تحت عنوان «ادله اثبات» وجود دارد که تمامی ادله اثبات را در اشکال سنتی آن در قالب: اقرار، سند، شهادت، امارات و سوگند و البته در قانون مجازات اسلامی با افزودن علم قاضی و قسامه مورد بررسی قرار داده است. عالم حقوق، مجموعه مقررات تنظیم کننده روابط افراد انسانی است. به تعبیری، متغیرهای روابط انسانی بر مقررات عالم حقوق تأثیر دارند. با گذشت زمان و پیشرفت تکنولوژی، مقررات حوزه‌های مختلف عالم حقوق از جمله ادله اثبات دعوی دچار تحولاتی گردید. بحث ادله اثبات الکترونیکی برای اولین بار با تصویب قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۵۲ رسماً شناسایی گردید و در کنار سایر دلایل قوانین فوق مجالی برای بررسی پیدا نمودند. البته در کنار این قانون می‌توان به قانون جرایم رایانه‌ای نیز اشاره داشت چراکه در آن قانون، دلایل و اصطلاحاتی به کار رفته است که موارد مطروحه در قانون تجارت الکترونیک را مورد اشاره و نگاه قانونگذار را تا حدودی به الکترونیکی شدن جرایم و بررسی آن با نگاه الکترونیکی مورد توجه قرار داده است؛ همچنین این موضوع در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۴ نیز تقویت می‌گردد زیرا که ضرورت دادرسی تخصصی برای رسیدگی به این جرایم ضرورت پیدا نموده است و جملگی این موارد، نشان از عبور از محدوده دلایل سنتی مطروحه در قوانین موضوعه (اعم از شکلی و ماهوی) دارد که در این پژوهش به تمامی جوانب این عبور و چالش آن نگریسته می‌شود و نقاط مثبت و منفی آن ارزیابی می‌گردد. مع الوصف، پرسش اصلی که در پژوهش حاضر مطرح می‌باشد این است که وضعیت ادله اثبات الکترونیکی در دادرسی‌های کیفری در نظام حقوقی ایران چگونه است؟ فرضیه‌ای که در پاسخ به این پرسش مطرح می‌شود این است که در نظام حقوقی ایران

در بسیاری از موارد به ادله اثبات الکترونیک نگاه مدون و حقوقی و کاربردی نشده است. همچنین فقدان جایگاه ابزارهای لازم در جهت کشف و حفظ ادله الکترونیکی از جمله معایب مهم در حوزه اینگونه مسائل است. آموزش و تربیت کارشناسان متبحر در این زمینه محتاج به عنایت و همت دستگاه قضایی است، زیرا اینگونه دلائل روزبه‌روز در زندگی مردم جا باز کرده و هر روز ارزش و اهمیت خود را بیش‌ازپیش نشان می‌دهد.

۱- شناخت دلایل الکترونیک

پس از تصویب قانون تجارت الکترونیک در سال ۱۳۸۲ قالب جدیدی به ادله اثبات دعوی در نظام حقوقی ایران افزوده شده است. در واقع دلیل الکترونیک هر داده پیامی است که اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از دعوا به آن استناد می‌نمایند. بند الف از ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک، در کنار تعاریف ارائه شده از سایر مفاهیم، داده پیام را اینگونه تعریف نموده است: «داده پیام: هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسایل الکترونیک، نوری یا فناوری جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود.»

با توجه به تعریف وسیع و پویا که قانون تجارت الکترونیک از داده پیام ارائه کرده است، نه تنها ابزارهای الکترونیک بلکه ابزارهای موجود از قبیل شبکه‌های اجتماعی مانند تلگرام، واتساپ، همچنین تلکس، ابزارهای دیجیتال مغناطیسی، نوری، الکترومغناطیسی و سایر ابزارهای ناشی از فناوری که در آینده به وجود خواهند آمد، می‌توانند منشأ ایجاد دلیل الکترونیک باشند (شهبازی‌نیا و عبدالهی، ۱۳۸۹: ۱۹۴-۱۹۵).

۲- طریقت ادله اثبات دعوی در امور کیفری

ادله اثبات دعوی در فقه و قانون ایران طریقت دارد. یعنی دادرسی دادگاه در مقام رسیدگی، صرفاً به دنبال فراهم آوردن صوری ادله نمی‌باشد، بلکه به هر دلیلی صرفاً طریق و راهی است به سوی واقع و هیچ‌گونه خصوصیتی در آن دخالت ندارد و آن‌چه مهم است قطع و یقین است، حال چه به آن تصریح شده باشد یا خیر. این موضوع در قامت یک قاعده عمومی و برگرفته از منطق حقوق در اغلب نظام‌های حقوقی مورد پذیرش قرار گرفته است. در این خصوص می‌توانیم به ماده

قابلیت استناد ندارند (-239: Lange & Nimsger, 2009)؛ البته با توجه به بند الف ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک، هاردهای اکسترنال ضد آب و ضد آتش سوزی و ضد ضربه نیز موجود می‌باشند که برای همیشه می‌توان اسناد و اطلاعات ذخیره شده در آن را در محاکم مورد استفاده قرار داد.

چهارم این‌که، در اسناد و دلائل الکترونیک تحقق مفهوم سنتی «اصل سند» به معنای نسخه‌ای که بلاواسطه منعکس کننده دستخط، امضاء و یا اثر انگشت امضاء کننده باشد، امکان ندارد. زیرا در محیط الکترونیک قبل از آنکه اطلاعات در صفحه رایانه رویت شوند، چندین بار به اجزا مختلف حافظه رایانه منتقل می‌شوند، بنابراین نسخه قابل رویت دلیل، هیچگاه نسخه اصل نیست (عبدلهی، ۱۳۹۱: ۲۵). البته این موضوع در خصوص وکالتنامه‌های الکترونیکی نیز مشاهده می‌گردد، زیرا در انتهای وکالتنامه‌های الکترونیکی درج گردیده است که بر اساس ماده ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری، صورت الکترونیکی یا محتوای الکترونیکی آن کافی و معتبر است.

۴- ارزش اثباتی ادله الکترونیکی در دادرسی‌ها

در خصوص ارزش اثباتی ادله الکترونیکی با دو موضوع مهم و قابل بحث مواجه هستیم. اول آنکه بحث بر سر طریقت در سیستم کیفری رسیدگی به دلائل است. دوم آن که آیا تمام ادله الکترونیک دارای اثر یکسان می‌باشند؟ این پرسش از مذاقه و تفکیک در قانون تجارت الکترونیکی نشأت می‌گیرد که در خصوص دلائل الکترونیک قائل به تفکیک شده و برخی را اطلاعات عادی و برخی را اطلاعات مطمئن معرفی نموده است. این موضوع با مراجعه به ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک بیشتر مشخص می‌گردد. بند ح ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک سیستم اطلاعات مطمئن را سیستم اطلاعاتی می‌داند که: ۱. به نحوی معقول، در برابر سوء استفاده و نفوذ محفوظ باشد. ۲. سطحی معقول از قابلیت دسترسی و تصدی صحیح را دارا باشد. ۳. به نحوی معقول متناسب با اهمیت کاری که انجام می‌دهند، پیکربندی و سازماندهی شده باشند. ۴. موافق با رویه ایمن باشد. البته این

۱۹۴ از قانون مجازات اسلامی اشاره کنیم: «هرگاه متهم اقرار به ارتکاب جرمی نماید و اقرار او صریح و موجب هیچ‌گونه شک و شبهه‌ای نباشد، و قرائن و امارات نیز مؤید این معنی باشد، دادگاه مبادرت به صدور رأی می‌نماید و در صورت انکار یا سکوت متهم یا وجود تردید در اقرار یا تعارض با ادله دیگر، دادگاه شروع به تحقیق از شهود و مطلعین و متهم نموده و با توجه به ادله دیگر، رسیدگی و رأی مقتضی صادر خواهد نمود.» از موادی نظیر این ماده و ایضاً با الهام از مقررات مربوط به شرایط شهادت، نتیجه‌ای که به دست می‌آید این است که تحصیل دلیل از طرف قاضی ممنوع نیست و او می‌تواند از قرائن موجود در هر دعوی استفاده کند، و علمی که از این طریق به دست می‌آورد حجت است و باید بر طبق آن حکم دهد و احقاق حق نماید (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۴۴۶).

۳- تفاوت‌های ادله اثبات سنتی و الکترونیکی

تفاوت‌های ادله اثبات سنتی و الکترونیکی را از چند منظر باید مورد توجه قرار داد: اول این‌که، دلائل الکترونیک را می‌توان به صورت فشرده در یک لوح یا یک فلش مورد استفاده قرار داد و نگهداری نمود و از این باب فضای کمتری را اشغال می‌نماید ولی در مقابل ادله الکترونیکی فضای فیزیکی زیادی را به خود اختصاص می‌دهد (-57: Mason & Seng, 2017). نمونه این موضوع را می‌توان در خصوص دفاتر تاجر در قانون تجارت مشاهده نمود. دفاتر تاجر که در ماده ۶ قانون تجارت به ترتیب و تفصیل بیان شده‌اند نیز حسب مواردی می‌تواند در مقام اثبات و دفاع در محاکم مورد استناد قرار گیرد که البته دارای معایب اشغال فضای فیزیکی و درهم ریختگی می‌باشد.

دوم این‌که، اسناد الکترونیکی برخلاف اسناد سنتی یا به عبارتی دلائل الکترونیکی برخلاف دلائل سنتی قابل مشاهده نیستند؛ همین قابل مشاهده نبودن به صورت فیزیکی در برخی موارد مزیت و برخی موارد یک نقطه ضعف محسوب می‌شود (Rice & Cooper, 2005: 8-9).

سوم این‌که، دلائل الکترونیکی ماندگاری بیشتری و تقریباً مادام‌العمری دارند ولی دلائل سنتی مانند سند در معرض حوادث فیزیکی (آتش سوزی، نفوذ آب) از بین رفته و دیگر

قضایی نیز قرار گیرند، اما در هر صورت سند الکترونیکی باید دارای اصالت باشد (Lawson, 2017: 16-17).

سؤالی که مطرح می‌گردد آن است که نحوه احراز این اسناد به چه صورت است؟ ماده ۵۰ قانون جرایم رایانه‌ای در ذیل فصل «استنادپذیری ادله الکترونیکی» تعبیری مشابه به اصالت دارد. ماده مزبور مقرر می‌دارد: «چنانچه داده‌های رایانه‌ای توسط طرف دعوا یا شخص ثالثی که از دعوا آگاهی نداشته، ایجاد یا پردازش یا ذخیره یا منتقل شده باشد و سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی مربوط به نحوی درست عمل کند که به صحت و تمامیت، اعتبار و انکارناپذیری داده‌ها خدشه وارد نشده باشد، قابل استناد خواهد بود». آنچه مهم است آن است که قانونگذار به بحث اصالت اسناد نیز توجه نموده است، اما با ایرادات عمده به‌عنوان مثال مشخص نموده که بار اثبات این دلائل بر عهده کیست؟

اما آنچه در پاسخ به این سؤال در زمینه کیفری را با عدم دشواری مواجه می‌کند، آن است که دلائل طریقت دارند و دادرسی در مقام تشخیص مختار بوده و حسب مورد می‌تواند از سایر کارشناسان بهره‌بردار، اما دشواری بحث در دعوی حقوقی است که به نظر باید به اصل مراجعه کرد: «البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر».

البته درخصوص دعوی کیفری نظرات گوناگون دیگری نیز موجود است، برخی معتقدند که در این میان اینکه چه کسی باید دلیل ارائه دهد و چه کسی اعتبار (ارزش اثباتی) دلیل را می‌سجد، در موضوع متفاوت است. در آن دسته از دعوی کیفری که دارای شاکه خصوصی است، شاکه می‌تواند دلالی را به دادگاه ارائه نماید؛ اما هرگاه دادگاه در صحت یا اعتبار ادله الکترونیکی که وی ارائه می‌کند تردید کند، شاکه باید صحت و اعتبار ادله خود را ثابت کند. همین وضعیت در مورد متهمی که از طریق ادله الکترونیکی قصد دفاع از خویش را دارد نیز صدق می‌کند (منوچهری، ۱۳۹۷: ۱۷-۱۹).

۷- شرایط استنادپذیری ادله الکترونیکی

همان‌طور که در مباحث قبلی به این مفهوم اشاره گردید؛ استنادپذیری ادله الکترونیکی یعنی واجد اعتبار بودن داده‌های الکترونیکی در مراجع قضایی. البته در مبحث پذیرش و ارائه

ماده باید در کنار ماده ۱۰ همان قانون درخصوص امضاء الکترونیکی تطبیق داده شود تا بهتر سنجیده شوند. لذا به نظر می‌رسد که از جمع بند ح ماده ۲ و ماده ۱۰ قانون فوق، دلیل «مطمئن» ایجاد می‌گردد و در غیر این صورت، آن دلیل، دلیل الکترونیکی عادی محسوب می‌شود.

۵. تحلیل رویکرد قانون تجارت الکترونیک

به نظر نگارندگان، تفکیک صورت گرفته در قانون تجارت الکترونیک، مشابه با تفکیک بین اسناد رسمی و عادی مذکور در ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی است. همانگونه که در قانون مدنی، قانونگذار برای اسناد رسمی، شرایط سخت‌تری را قائل گردیده و البته قابلیت اثبات و استناد بیشتری را برای این دسته از اسناد در نظر گرفته است؛ قانونگذار در قانون تجارت الکترونیک نیز برای دلیل «مطمئن» شرایط سخت‌تری نسبت به دلیل عادی در نظر گرفته است. البته در مقام تعرض هم همان‌گونه اسناد عادی و رسمی متفاوت هستند و مثلاً نمی‌توان نسبت به اسناد رسمی ادعای انکار و تردید کرد، به همین سبک نسبت به اسناد «مطمئن» نمی‌توان ادعای انکار و تردید را وارد دانست. البته باید عنایت داشت که بین اسناد رسمی و اسناد «مطمئن» تفاوت‌هایی از قبیل «مقام تنظیم‌کننده» وجود دارد، به همین جهت به نظر می‌رسد، دلائل مطمئن را می‌توان در چهارچوب ادله اثبات دعوی، «در حکم سند رسمی» دانست. به تعبیری، «عنوان» این دلائل «سند رسمی» نیست، بلکه اثر اصلی اسناد رسمی در فضای ادله اثبات را دارند. مع الوصف، قاضی در پذیرش و یا عدم پذیرش دلائل، بنا به بررسی و ارزیابی دلائل آزاد بوده و می‌تواند هر کدام که وی را به اقتناع وجدانی رساند، بپذیرد.

۶- اصالت ادله الکترونیکی

یکی از مباحث اصلی درخصوص ارائه ادله الکترونیکی، بحث اصالت آنان است. دادرسی در مقام رسیدگی، زمانی که با ارائه ادله از جنس و ماهیت الکترونیکی مواجه می‌گردد و در وهله اول بدون توجه به نوع آن باید به اصالت آن پی‌ببرد. یک سند الکترونیکی باید اصالت داشته باشد و اصالت آن نیز احراز گردد تا مبنای صدور رای گردد. البته دلائل صرفاً مبنای صدور رأی قرار نمی‌گیرند و می‌توانند هرگونه بهره‌برداری

همچنین ماده ۱۰ قانون تجارت الکترونیکی تصریح می‌کند: «امضای الکترونیکی مطمئن باید دارای شرایط زیر باشد: الف. نسبت به امضاء کننده منحصر به فرد باشد. ب. هویت امضاء کننده «داده پیام» را معلوم نماید. ج. به وسیله امضاء کننده و یا تحت اراده انحصاری وی صادر شده باشد. د. به نحوی به یک «داده پیام» متصل شود که هر تغییری در آن «داده پیام» قابل تشخیص و کشف باشد».

در بحث مقایسه‌ای می‌توان اشاره‌ای به قانون جرایم رایانه‌ای نیز داشت؛ نکته مهم آن است که در قانون جرایم رایانه‌ای درخصوص ارزش اثباتی دلائل الکترونیکی ارائه شده بحثی مطرح نشده است، اما با در نظر گرفتن مفاد ماده ۵۰ این قانون، می‌توان با وجود دو شرط، داده‌های رایانه‌ای را قابل استناد دانست: نخست اینکه داده‌های رایانه‌ای توسط معرف دعوا یا شخص ثالثی که از دعوا آگاهی نداشته، ایجاد یا پردازش یا ذخیره یا منتقل شده باشد. دوم اینکه سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی مربوط به نحوی درست عمل کند که به صحت و تمامیت، اعتبار و انکارناپذیری داده‌ها خدشه وارد نشود.

البته در مورد شرط اول که در قوانین دیگر به‌ویژه در قانون تجارت، در زمینه استناد به دفاتر سابقه دارد و از آن جهت مدنظر قرار گرفته است که احتمال خدشه وارد کردن به داده‌ها به حداقل می‌رسد، زیرا داده‌ها توسط کسی ایجاد، ذخیره یا انتقال می‌یابد که هیچ هدفی جهت بهره‌برداری از آن‌ها در دعوی مطروحه دنبال نمی‌کند و به همین دلیل بعید است در اصالت و صحت آن خدشه‌ای وارد سازد. درخصوص شرط دوم نیز سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی باید به طور صحیح عمل کند؛ اگر دچار نقص فنی هم باشد، باید به نحوی باشد که در صحت و تمامیت داده‌ها خدشه وارد نکند (مؤذن‌زادگان و شایگان، ۱۳۸۸: ۸۶).

۸- اصول کیفری استنادپذیری

در واقع درخصوص استنادپذیری سه اصل کیفری مورد توجه قرار می‌گیرد. این اصول که در اغلب نظام‌های حقوق کیفری مورد پذیرش قرار گرفته‌اند، عبارتند از: اول، اصل صحت و

این ادله در مباحث قبلی تفکیک نیز صورت گرفته است که در این میان صرفاً دادرسی مورد بررسی قرار نمی‌گیرد، چون امور کیفری برخلاف امور مدنی، دایره اشخاص وارد در یک دعوا مطروحه به مراتب بیشتر می‌باشند و اشخاصی از قبیل دادستان و سایر اشخاص ذینفع نیز می‌توانند در یک دادرسی حضور داشته باشند که به مراتب این امر، قاعده استنادپذیری با چالش‌هایی مواجه می‌گرداند (Roberts, 2017: 111-112). لذا در این بخش صرف‌نظر از اینکه چه شخصی یا اشخاصی در فرآیند دادرسی کیفری حضور دارند ادله الکترونیکی را از دیدگاه ماهیتی مورد بررسی قرار خواهیم داد. نکته مهم آن است که مرجع قضایی در مواجهه با ارائه ادله الکترونیکی که از جانب طرفین ارائه می‌گردد، یا حسب مورد از ناحیه شهود کارشناسان ارائه می‌گردد، باید بر اساس میزان اعتبار اینگونه ادله تعیین تکلیف کند و در این خصوص ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیکی مقرر می‌دارد: «اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به صورت داده‌پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان بر اساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی «داده‌پیام» را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد.»

این ماده به صراحت اصل را بر پذیرش دلائل الکترونیک قرار داده است. در نگاه اول شاید بتوان گفت این ماده دادرسی را از هرگونه کنکاش و جستجو و بررسی درخصوص ادله ابرازی بی‌نیاز کند و باید بر اساس این ماده تمامی ادله را حمل بر صحت دانست و آن را مورد پذیرش قرار داد؛ اما در واقع اینگونه نیست و در همین قانون، هر نوع داده پیامی را معتبر ندانسته و آنان را دارای اعتبار ندانسته است. همچنین ماده ۱۴ قانون تجارت الکترونیکی درخصوص پیام‌هایی که به طریق مطمئن ایجاد و نگهداری می‌شوند را بیان نموده و به تبع آن شرایط «مطمئن بودن» یک ادله (داده پیام) نیز در ماده ۱۰ قانون مذکور بیان گردیده است.

ماده ۱۴ از قانون فوق‌الاشاره بیان می‌دارد: «کلیه «داده پیام» هائی که به طریق مطمئن ایجاد و نگهداری شده‌اند از حیث محتویات و امضای مندرج در آن، تعهدات طرفین یا طرفی که تعهد کرده و کلیه اشخاصی که قائم‌مقام قانونی آنان محسوب می‌شوند، اجرای مفاد آن و سایر آثار در حکم اسناد معتبر و قابل استناد در مراجع قضایی و حقوقی است.»

تمامیت؛ دوم، اصل اعتبار؛ سوم، اصل انکارناپذیری داده‌ها (Horder, 2009: 100).

درخصوص اصل اول یعنی اصل صحت و تمامیت، ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک به صراحت اصل را بر صحت و پذیرش اینگونه اسناد و ادله دانسته است و بدین صورت که اینگونه دلائل اصولاً از هر گونه تغییر و تعریف به دور هستند، مگر اینکه خلاف آن ثابت گردد. اصل دوم یعنی اصل اعتبار، فراتر از اصل اول است و بدین معنا است که پدیدآورندگان و بوجودآورندگان اینگونه دلائل و هویت آنان و بستر ایجاد و تبادل، ذخیره، پردازش را مد نظر قرار داده و به آنان اعتبار بخشیده است (بابایی، ۱۳۹۸: ۳۰۲). درخصوص اصل سوم یعنی اصل انکارناپذیری، رابطه میان داده‌ها با پدیده مورد نظر و همچنین پدید آورنده تبیین می‌شود، به گونه‌ای که امکان انکار یا نفی آن از سوی وی وجود نداشته باشد (مؤذن‌زادگان و شایگان، ۱۳۸۸: ۶۶).

لازم است در انتهای این مبحث اشاره‌ای به ماده ۶۵۵ از قانون آیین دادرسی کیفری (بخش دادرسی الکترونیکی)، قانونگذار صورت یا محتوای الکترونیکی اسناد و اوراق قضایی را مشروط بر رعایت سازوکارهای امنیتی معتبر دانسته و در این راستا مقرر داشته: «در هر مورد که به موجب قوانین آیین دادرسی و سایر قوانین و مقررات موضوعه اعم از حقوقی و کیفری، سند، مدرک، نوشته، برگه اجراییه، اوراق رأی، امضاء، اثر انگشت، ابلاغ اوراق قضایی، نشانی و مانند آن لازم باشد، صورت الکترونیکی یا محتوای الکترونیکی آن حسب مورد با رعایت سازوکارهای امنیتی مذکور در مواد این قانون و تبصره‌های آن کافی و معتبر است.»

طبق تبصره یک، در کلیه مراحل تحقیق و رسیدگی حقوقی و کیفری و ارائه خدمات الکترونیک قضایی، نمی‌توان صرفاً به لحاظ شکل یا نحوه تبادل اطلاعات الکترونیکی از اعتبار بخشیدن به محتوا و آثار قانونی آن خودداری نمود. قوه قضاییه موظف است سامانه‌های امنیتی لازم را جهت تبادل امن اطلاعات و ارتباطات بین اصحاب دعوی، کارشناسان، دفاتر خدمات الکترونیک قضایی، ضابطان و مراجع قضایی و سازمان‌های وابسته به قوه قضاییه ایجاد نماید.

طبق تبصره ۲، قوه قضاییه می‌تواند جهت طرح و پیگیری امور قضایی مراجعان موضوع این قانون در فضای مجازی نسبت به ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی و جهت هماهنگی فعالیت دفاتر، نسبت به ایجاد کانون دفاتر خدمات الکترونیک قضایی، با استفاده از ظرفیت بخش خصوصی اقدام نماید. دفاتر خدمات الکترونیک قضایی می‌توانند از بین دفاتر اسناد رسمی و غیر آن انتخاب یا تأسیس شوند. آیین‌نامه اجرایی این ماده ظرف سه ماه از تاریخ لازم‌الاجراء شدن این قانون توسط شورا تهیه می‌شود و به تصویب رئیس قوه قضاییه می‌رسد.

طبق تبصره ۳، مراجعان به قوه قضاییه موظفاند پست الکترونیکی و شماره تلفن همراه خود را در اختیار قوه قضاییه قرار دهند، و در صورت عدم دسترسی به پست الکترونیک، مرکز آمار موظف است برای شهروندان و متقاضیان امکانات لازم برای دسترسی به پست الکترونیکی ملی قضایی جهت امور قضایی ایجاد کند.

در نتیجه، در نظام حقوقی ایران در کنار سایر دلائل الکترونیک سنتی، دلائل الکترونیک با اصالت و البته با شرایط فوق نیز فراهم گردیده است.

۹- مستندسازی ادله الکترونیکی

منظور از مستندسازی ادله الکترونیکی آن است که ادله الکترونیکی، از سوی مجریان قانون به گونه‌ای جمع‌آوری و نگهداری شود که ارزش اثباتی آن حفظ مانده و از سوی فردی که علیه او این دلائل اقامه شده مورد خدشه قرار نگیرد (بابایی، ۱۳۹۸: ۳۰۳). نکته‌ای مهم که در بحث مستندسازی ادله الکترونیکی باید بدان توجه نمود، آن است که قرار است این دلائل در محکمه آن هم از نوع کیفری مورد استفاده قرار گیرد. لذا بحث اصالت و مستند بودن آنان دارای اهمیت به‌سزایی است. مستندسازی ادله الکترونیکی بدین جهت صورت می‌گیرد که نشان داده شود، دلائل بدست آمده در موقعیت ذاتی و اصل خود قرار دارند و از اطمینان کافی برخوردارند و هیچ تغییر و تحریفی در آن صورت نگرفته است (Roberts, 2022: 147-148). به عنوان مثال، تصویری حاصله از گپسرا (چت‌روم) را می‌توان در جهت تصدیق

در قامت یک قاعده عمومی، دادرس دادگاه هر دلیلی را می‌پذیرد، چراکه دادرس می‌تواند هر امری را که ذهن او را به حقیقت رهنمون سازد را بپذیرد، اما نمی‌تواند به همه آن‌ها ارزش و اعتبار بدهد. خصوصاً این موضوع در مباحث کیفری دارای اهمیت ویژه‌ای است و دادرس با آزادی بیشتری می‌تواند نسبت به رد آنان اظهار نظر نماید (Prakken, 15-17: 2016). در این میان، دو ماده در قانون تجارت الکترونیک در باب پذیرش بار اثباتی اینگونه دلائل دارای اهمیت ویژه است.

ابتدا ماده ۶ قانون تجارت الکترونیک است که مقرر می‌دارد: «هرگاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، «داده پیام» در حکم نوشته است، مگر در موارد زیر: الف- اسناد مالکیت اموال غیر منقول. ب- فروش مواد دارویی به مصرف کنندگان نهایی. ج- اعلام، اخطار، هشدار و یا عبارات مشابهی که دستور خاصی برای استفاده کالا صادر می‌کند و یا از به‌کارگیری روش‌های خاصی به صورت فعل یا ترک فعل منع می‌کند».

همچنین ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک نیز مقرر می‌دارد: «اسناد و ادله اثبات دعوی ممکن است به‌صورت داده پیام بوده و در هیچ محکمه یا اداره دولتی نمی‌توان بر اساس قواعد ادله موجود، ارزش اثباتی «داده پیام» را صرفاً به دلیل شکل و قالب آن رد کرد».

اما تفاوت در ارزش اثباتی و داده‌های این دو ماده چیست؟ ماده ۶ قانون تجارت الکترونیک صرفاً دلائلی را به رسمیت می‌شناسد و به آنان اعتبار می‌بخشد که بتوان چاپ نمود. در واقع مفهومی مشابه نوشته را بتوان از آن دریافت نمود و این مفهوم یعنی نمی‌توان همه دلائل را دارای اصالت دانست، بلکه آن دسته از دلائلی را می‌توان به آنان ارزش اثباتی داد که به صورت نوشته درآید. اما در ماده ۱۲ قانون فوق، تمامی ادله را اعم از نوشته یا غیر آن را مورد رسمیت می‌بخشد. به نظر، عبارت ادله اثبات دعوا که در ماده ۱۲ به کار رفته است، ظاهراً به این معنا است که تمامی دلائل پنج‌گانه موضوع ۱۲۵۸ قانون مدنی چنانچه به‌صورت (داده پیام الکترونیک) باشند، باید مورد پذیرش قرار گیرد (السان و منوچهری، ۱۳۹۷: ۴۷).

مکالمه الکترونیکی صورت پذیرفته، مورد استفاده قرار داده تا نشان داد هیچ‌گونه تغییری در آن ایجاد نشده است (مؤن‌زادگان و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۹) البته قانون جرایم رایانه‌ای در بخش مربوط به تفتیش و توقیف داده یا سامانه، به آن اشاره گردیده است و بخشی دیگر در آیین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی نیز مورد اشاره قرار گرفته است که ماحصل قانون جرایم رایانه‌ای و آیین‌نامه فوق را می‌توان در دو بخش خلاصه نمود: اول، برای آنکه سندی دارای اصالت و مستند باشد، باید هویت پدیدآورندگان آن مشخص باشد و بدانیم که چه کسانی از چه مجرای و چه حدود و اختیاراتی آن را تهیه نموده باشند. و دوم، دلائل که مبنای آن را اطلاعاتی تشکیل می‌دهند، باید معتبر باشند. چنانچه نقص یکی از دلائل روشن گردد یا مشخص گردد، از قواعد بند اول تبعیت نکرده است رد می‌گردند.

۱۰- ارزش ادله اثباتی

در این خصوص و در باب ادله اثبات دعوا، به شرایط و ضوابط هر یک از ادله به‌طور مفصل و جداگانه اشاره شده است و قواعد پذیرش و رد هر یک از ادله‌های مطروحه سنتی (چه در قوانین کیفری و چه در قوانین حقوقی) مفصل بیان گردیده شده است و حتی در علم اصول نیز به رفع موارد اختلافی نظیر شاهدان متعارض و ... پاسخ داده شده است و دادرس را در پذیرش و رد هر یک از این ادله رهنمون می‌سازد. مع‌الوصف، در بحث ارزش ادله اثباتی باید میان دو دسته ادله قائل به تفکیک شویم: ادله اثباتی متنی و ادله اثباتی غیرمتنی.

ادله اثبات غیرمتنی به ادله‌ای اطلاق می‌شود که در قالب نوشته نباشد. در این مفهوم می‌توان عکس، فیلم، سوابق رایانه‌ای و مخابراتی غیرمتنی و مواردی از قبیل صدای ضبط شده، خون، جوهر و... که همگی می‌توانند در قالب ادله الکترونیکی غیرمتنی بررسی شوند (السان و منوچهری، ۱۳۹۷: ۴۷). مع‌الوصف، دو نکته مهم در زمینه پذیرش ادله وجود دارد که باید مورد بررسی قرار گیرند: اول، پذیرش ادله؛ و دوم، ارزش اثباتی آن.

مهم در حوزه اینگونه مسائل است. آموزش و تربیت کارشناسان متبحر در این زمینه، محتاج به عنایت و همت دستگاه قضایی است، زیرا اینگونه دلائل روزبه‌روز در زندگی مردم جا باز کرده و هر روز ارزش و اهمیت خودش را بیش‌ازپیش نشان می‌دهد و به‌کارگیری اینگونه دلائل در محاکم و سابقه آن و استفاده دادرس از آن اجتناب ناپذیر است.

باید دقت داشت که دادرس موظف به پذیرش تمامی دلائل ارائه شده از سوی طرفین است، اما موظف به دادن ارزش اثباتی بر دلائل ارائه شده نیست و با توجه به کیفیت ادله ارائه شده مخیر در ارزش دادن با توجه به اوضاع و احوال و نحوه به‌دست آوردن دلائل ارائه آن است که باید نهایت دقت در قانونی بودن و قانونی تحمیل شدن این دلائل و صحت و اصالت آنان نیز بررسی گردد.

لازم به ذکر است که ادله اثبات الکترونیک به «مطمئن» و «غیرمطمئن» تقسیم می‌شوند. آن دسته از ادله اثباتی که مطمئن می‌باشند در زمینه الکترونیکی دارای اهمیت هستند. همچنین ادله مطمئن به صراحت در ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک بیان شده است. البته ادله غیرمطمئن با توجه به طریقت داشتن ادله در موضوعات کیفی، چنانچه ذهن دادرس را به حقیقت رهنمون سازد را می‌توان دارای ارزش دانست، به شرط آنکه دادرس دادگاه اطمینان به آن پیدا کرده باشد.

باید عنایت داشت که در تحصیل ادله الکترونیکی نباید به حریم خصوصی افراد تجاوز شود و دادرس دادگاه موظف به رعایت حریم خصوصی افراد است، لذا باید سازوکاری مشخص شود که دادرس جهت دستیابی به این ادله در مواقع ضروری و در حدود قانون مبادرت ورزد. لذا رعایت اصل ۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در به‌کارگیری اینگونه دلائل باید رعایت گردد. ادله اثبات الکترونیک در کنار ادله اثبات سنتی که در واقع مکمل یکدیگرند به دادرس دادگاه در جهت کشف حقیقت کمک نموده و لزوماً به‌کارگیری هر یک از این دلائل به معنی حذف و بی‌اعتباری دلائل دیگر نیست و لازم است در فرآیند و

دیدگاه پژوهشگران بر این است که با توجه به تفکیکی که قانون تجارت الکترونیک انجام داده است، به ادله اثبات به دو صورت مطمئن و غیرمطمئن باید توجه داشت. اول، آن دسته از ادله که به شرحی که گذشت، می‌توان آنان را مطابق شرایط، به‌عنوان ادله مطمئن قانون تجارت الکترونیک پذیرفت و دوم، آن دسته از ادله ابرازی که فاقد چنین شرایطی هستند و نمی‌توان آن‌ها را دارای ارزش اثباتی دانست. البته این ادله قابل‌پذیرش هستند اما ارزش اثباتی آن‌ها یکسان نیست. برای تبیین و تکمیل استدلال فوق برای مثال می‌توان گفت، از سویی «**اقرار کتبی در حکم اقرار شفاهی است**» (مفاد ماده ۱۲۸۰ قانون مدنی)؛ از سوی دیگر اقراری که در قالب «**داده‌پیام**» یا «**سوابق الکترونیکی مطمئن**» انجام می‌شود، قابل پذیرش است. به همین نحو، می‌توان اصالت اقرار صوتی را در محکمه اثبات کرد که در این صورت، دادگاه به حکم ماده ۱۲۸۰ قانون مدنی و ماده ۱۲ قانون تجارت الکترونیک، ملتزم بوده و آن را به‌عنوان اقرار و نه اماره قضایی (قرینه) مورد پذیرش قرار می‌دهد.

وضعیت شهادت نسبت به چیزی که در قالب داده‌پیام یا سوابق و مدارک الکترونیکی دیگر باشند نیز به همین صورت است. باتوجه به مفاد ماده ۱۲۸۵ قانون مدنی که مقرر می‌دارد: «**شهادتنامه سند محسوب نمی‌شود و فقط اعتبار شهادت را خواهد داشت**»، چنین شهادتی را باید در صورت احراز اعتبار مدرکی که در قالب آن ذخیره شده است، به‌عنوان شهادت مورد پذیرش قرار داد. در غیر این صورت دادگاه می‌تواند آن را به‌عنوان اماره‌ای در کشف حقیقت به کار گیرد یا به دلیل عدم رعایت تشریفات قانونی، کاملاً بی‌اعتبار بداند.

نتیجه‌گیری

در نظام حقوقی ایران در بسیاری از موارد به ادله اثبات الکترونیک نگاه مدون و حقوقی و کاربردی نشده است و در بسیاری از موارد حکمی درخصوص این دسته از دلائل یافت نمی‌شود. بهتر است قانون‌گذار در این زمینه مواضع روشن اتخاذ، و سازوکار استفاده و ارائه اینگونه دلائل را در قوانین ماهوی نیز بیان نماید. از طرفی نیز، فقدان جایگاه ابزارهای لازم در جهت کشف و حفظ ادله الکترونیکی از جمله معایب

منابع و مأخذ

الف. منابع فارسی

- آشوری، محمد (۱۳۹۱). *آیین دادرسی کیفری*. چاپ ششم. تهران: انتشارات سمت.
- السان، مصطفی و منوچهری، محمدرضا (۱۳۹۷). «ارزیابی اصالت ادله الکترونیکی و ارزش اثباتی آنها». *فصلنامه مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز*، ۲: ۲۹-۵۲.
- بابایی، جواد (۱۳۹۸). *جرایم رایانه‌ای و آیین دادرسی حاکم بر آن*. چاپ چهارم، تهران: مرکز آموزش قوه قضاییه.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۲). *دانشنامه حقوقی*. چاپ سوم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغتنامه دهخدا*. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- شامبیاتی، هوشنگ (۱۳۹۳). *حقوق کیفری اختصاصی: جرایم علیه اشخاص*. تهران: مجد.
- شهبازی‌نیا، مرتضی و عبداللهی، محبوبه (۱۳۸۹). «دلیل الکترونیکی در نظام ادله اثبات دعوا». *فصلنامه حقوقی*، ۴: ۱۹۳-۲۰۵.
- عبداللهی، محبوبه (۱۳۹۱). *دلیل الکترونیکی در نظام ادله اثبات دعوا*. تهران: خرسندی.
- عمید، حسن (۱۳۷۵). *فرهنگ عمید*. چاپ هشتم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- منوچهری، محمدرضا (۱۳۹۷). «ارزیابی اصالت ادله الکترونیکی و ارزش اثباتی آنها». *مطالعات حقوقی*، ۲: ۱-۱۹.
- مؤذن‌زادگان حسنعلی و همکاران (۱۳۹۴). «حفظ صحت استنادپذیری ادله الکترونیکی با استفاده از بیومتریک و رمزنگاری». *پژوهش حقوق کیفری*، ۱۲: ۶۹-۹۷.

به‌کارگیری و استناد دلائل فوق با یکدیگر مغایر بوده و باید بر اساس مغایرت ذاتی آنان به بررسی آنان پرداخت.

در تعارض ادله‌های سنتی با یکدیگر می‌توان علم قاضی را بر تمامی دلائل ارجحیت داد و سپس حسب درجه بندی اقرار، شهادت و... پرداخت. در باب ادله‌های الکترونیکی نیز می‌توان گفت باید قائل به تفکیک شده و بین دلائل مطمئن و غیرمطمئن متفاوت قائل شد و آن دسته از دلائلی را که از ضوابط دلائل مطمئن مطروحه در ماده ۲ قانون تجارت الکترونیکی برخوردارند، به سایر دلائل ترجیح داد. درخصوص تعارض ادله سنتی و الکترونیکی با توجه به طریقت داشتن دلائل، دادرسی دادگاه در مقام تأیید یا رد دلائل با ذکر ادله و اوضاع و احوال پرونده مبادرت به پذیرش دلیلی که به واقع نزدیک‌تر است.

به طور کلی باید اذعان داشت که فناوری اطلاعات و ارتباطات و پیدایش ادله الکترونیکی توانسته در حقوق ماهوی و حقوق شکلی تحولات بسیار ژرف و عمیقی ایجاد نماید. با گسترش اینترنت و ایجاد شبکه‌های ارتباطی در سطح جهان، جرایمی در فضای سایبر میتوان بهره جست تا دلائل الکترونیکی را نیز وارد قلمرو حقوق نمود. با توجه به این که در فضای مجازی اصل بر ناشناختگی است، کشف و تعقیب جرایم ارتكابی واقع در آن و هم چنین جمع‌آوری دلیل و اثبات آن جرایم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که باید ترتیب آن نیز در چنین حقوقی مطرح و بررسی گردد.

ملاحظات اخلاقی: در نگارش مقاله حاضر، معیارهای اخلاقی از جمله استناددهی دقیق و علمی مورد توجه بوده است.

سهم نویسندگان: نگارش مقاله توسط نویسنده دوم و نظارت بر آن بر عهده نویسنده نخست بوده است.

تشکر و قدردانی: از تمام کسانی که ما را در تهیه این مقاله یاری رسانده‌اند، سپاسگزاریم.

تعارض منافع: در مقاله حاضر تضاد منافی وجود ندارد.

- Prakken, H &, Kaptein, H (2016). *Legal Evidence and Proof: Statistics, Stories, Logic*. Hague: Routledge.

- Rice, P & Cooper, C (2005). *Electronic Evidence: Law and Practice*. Hague: ABA Web Store.

- Roberts, P (2017). *Expert Evidence and Scientific Proof in Criminal Trials*. Hague: Taylor & Francis.

- Roberts, P & Zuckerman, A (2022). *Roberts & Zuckerman's Criminal Evidence*. Oxford: Oxford University Press.

- مؤذن‌زادگان، حسنعلی و شایگان، محمد رسول (۱۳۸۸). «استنادپذیری و تحصیل ادله الکترونیکی در حقوق کیفری ایران». فصلنامه دیدگاه های حقوق قضایی، ۴۸: ۴۷-۸۱.

ب. منابع انگلیسی

- Horder, J (2019). *Ashworth's Principles of Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.

- Lange, M & Nimsger, K (2009). *Electronic Evidence and Discovery: What Every Lawyer Should Know Now*. Hague: ABA Web Store.

- Lawson, G (2017). *Evidence of the Law: Proving Legal Claims*. Chicago: University of Chicago Press.

- Mason, S &, Seng, D (2017). *Electronic Evidence*. London: Institute of Advanced Legal Studies.